

■ کتابخانه‌های ملی ایران، کانادا، استرالیا:

گذشته و حال در پرتو مقایسه

محبوبه شاکری مطلق | ابراهیم افشار | فریبرز خسروی

■ چکیده

هدف: با مقایسه گذشته و حال کتابخانه‌های ملی کانادا و استرالیا با کتابخانه ملی ایران، این مقاله فهمی انتقادی از روند توسعه و برنامه‌های سازمان اخیر به دست می‌دهد و به برنامه‌ریزی بهتر برای آینده کمک می‌کند.

روش/ رویکرد پژوهش: روش پژوهش مطالعه تطبیقی است. برای جمع‌آوری داده‌ها از چک‌لیست کتابداری تطبیقی استفاده شده است و با کنار هم گذاشتن این داده‌ها، سه سازمان از جنبه‌های کلی نظیر جایگاه، ساختار، مدیریت و خدمات و برنامه‌ها مقایسه شدند.

یافته‌ها: کتابخانه و آرشیو ملی کانادا با داشتن امتیازاتی نظیر برنامه‌ریزی دقیق، گستره حمایت از خدمات کتابخانه‌ها، نحوه حراست از میراث ملی، هماهنگی با خدمات آرشیوی و نیز تلاش برای تشویق مردم در استفاده از اطلاعات برای توسعه ملی، از دو سازمان دیگر موفق‌تر است.

نتیجه‌گیری: برای بهبود شرایط کتابخانه ملی ایران، پیشنهاداتی چون بازبینی اساسنامه، تجدیدنظر در مدیریت، بازنگری نحوه ادغام کتابخانه ملی و اسناد ملی و تجدیدنظر در روش برنامه‌ریزی توصیه شده است.

کلیدواژه‌ها

مطالعه تطبیقی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه و آرشیو کانادا، کتابخانه ملی استرالیا، کتابخانه‌های ملی

کتابخانه‌های ملی ایران، کانادا، استرالیا: گذشته و حال در پرتو مقایسه

محبوبه شاکری مطلق^۱ | ابراهیم افشار^۲ | فریبرز خسروی^۳

دریافت: ۱۳۹۰/۱۰/۱۳ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۲۲

مقدمه

کتابخانه‌های ملی پدیده‌های نوظهوری هستند که به دنبال تأسیس دولت‌های ملی^۴ و اهمیت یافتن مفهوم ملیت شکل گرفته‌اند. در ایران نیز پایه‌های کتابخانه ملی در قرن اخیر به موازات آشنایی نخبگان ایرانی با اندیشه‌های روشنگری، اهمیت یافتن مفاهیم استقلال و ملیت و پس از انقلاب دموکراتیک مشروطه (۱۲۸۵ ش. ۱۹۰۶) شکل گرفت.

توسعه کتابخانه ملی ایران از آغاز حیات آن در ۱۳۱۶ تا امروز فرآیندی خطی و یکنواخت نبوده است بلکه فراز و نشیب‌های بسیار داشته است. احتمالاً دو تحول مهم تاریخ آن، ارتقاء جایگاه از واحدی کوچک در یک وزارتخانه (وزارت فرهنگ و آموزش عالی)، به مؤسسه‌ای زیر نظر مستقیم رئیس جمهور در ۱۳۶۹، و دیگری ادغام با سازمان اسناد ملی در ۱۳۸۱ بود. این تحولات دامنه اختیارات و وظایف سازمان را گسترش داد. گسترش اختیارات و وظایف در کنار تحولات عصر حاضر نظیر توسعه تکنولوژی اطلاعات و تغییر اشکال منابع اطلاعات، آینده پرچالشی برای این سازمان رقم می‌زند. مرور فعالیت‌های گذشته و بررسی و ارزیابی روند توسعه آن می‌تواند به برنامه‌ریزی درست در چنین شرایطی کمک کند؛ یکی از راه‌های این ارزیابی مقایسه با سازمان‌های مشابه است.

مسئله چیست؟

کتابخانه ملی ایران مانند کتابخانه‌های ملی سایر کشورها، با عهده‌گیری وظایفی چون حفاظت

۱. کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

دانشگاه شهیدبهشتی (نویسنده مسئول)

shakeri_mah@yahoo.com

۲. استادیار کتابداری و اطلاع‌رسانی

دانشگاه اصفهان

eafshar@edu.ui.ac.ir

۳. استادیار کتابداری و اطلاع‌رسانی سازمان

اسناد و کتابخانه ملی ایران

fa.khosravi@gmail.com

4. Nation- State

از میراث مکتوب و غیرمکتوب ملی و ساماندهی خدمات سایر کتابخانه‌ها، مهم‌ترین نهاد خدمات کتابخانه‌ای کشور به‌شمار می‌آید. این در حالی است که در سال‌های اخیر سازگاری با تغییرات مدیریتی و ساختاری و تحولات منابع اطلاعاتی در عصر حاضر، آن را در شرایط پرچالشی قرار داده است. لزوم برنامه‌ریزی در چنین شرایطی بیش از پیش احساس می‌شود و این برنامه‌ریزی بدون بازنگری در روند توسعه و فعالیت‌های سازمان و ارزیابی آن کارآمد نخواهد بود.

کتابخانه ملی ایران نیز مانند سایر سازمان‌ها هر از چندگاهی با ارزیابی فعالیت‌ها و مقایسه آن با گذشته سعی در شناسایی نقاط ضعف و قوت و اصلاح برنامه‌ها دارد. در اهمیت این ارزیابی‌ها شکی نیست، اما گسترش دامنه آنها از طریق مقایسه با سایر سازمان‌های مشابه، مسلماً به این کارآمدی خواهد افزود. با وجود ویژگی‌های منحصر به فرد فرهنگی، تاریخی و اقتصادی هر کشور، از آنجا که کتابخانه‌های ملی در هر کشور سازمان‌هایی یگانه هستند، چاره‌ای جز مقایسه با کتابخانه‌های ملی سایر کشورها نیست. این مقایسه اگر با نمونه‌های موفق صورت گیرد، با آگاه ساختن از تجربه‌های موفقیت‌آمیز، درصد دوباره کاری حاصل از آزمون و خطا را تا حد زیادی کاهش می‌دهد.

در پژوهش حاضر کوشش شده است با مقایسه روند توسعه و برنامه‌های کتابخانه ملی در سه کشور ایران، کانادا و استرالیا، راه‌هایی برای توسعه کیفی خدمات و برنامه‌های کتابخانه ملی ایران ارائه شود. بدین منظور با استفاده از داده‌های گردآوری شده توسط چک‌لیست کتابداری تطبیقی که چند جنبه اصلی جایگاه، ساختار، مدیریت، فعالیت‌ها و خدمات، برنامه‌ها و... را دربرمی‌گیرد، سه سازمان مقایسه می‌شوند.

مطالعه تطبیقی و کتابداری

تطبیق در علوم تجربی سابقه‌ای بسیار طولانی دارد، اما سابقه کاربرد آن به شیوه نظام‌مند و علمی در رشته‌های خارج از حوزه علوم تجربی، به اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ بازمی‌گردد. در این زمان این ایده رواج پیدا کرد که استفاده از روش‌های علمی رایج در علوم تجربی، به کاربردی شدن پژوهش‌ها در سایر علوم نیز منجر می‌شود (دانتون، ۱۹۷۳، ص ۶).

کاربرد روش تطبیقی در کتابداری نسبت به رشته‌های دیگر سابقه کمتری دارد؛ شاید مهم‌ترین سبب آن، کوتاه بودن عمر آکادمیک رشته کتابداری باشد. می‌توان گفت رشته کتابداری تا اواخر قرن نوزده و تأسیس اولین مدرسه کتابداری در دانشگاه کلمبیا فاقد زمینه اجرای پژوهش بود (دانتون، ۱۹۷۳، ص ۹۴). یکی از اولین تعاریف برای مطالعات تطبیقی در کتابداری را، چیس دین^۶ در ۱۹۵۴ ارائه کرد. او معتقد بود کتابداری تطبیقی^۷ یعنی مطالعه

5. Danton
6. Chase Dane
7. Comparative librarianship

رشد و توسعه کتابخانه در کشورهای مختلف و کشف اینکه کدامیک از این توسعه‌ها موفق بوده و می‌توان آن را در جای دیگر کپی برداری کرد (دانتون، ۱۹۷۳، ص ۲۹). فاسکت نیز معتقد بود پژوهشگر با مطالعه سیستم‌های کتابخانه‌ای با رویکرد تطبیقی، قصد دارد مشخص کند چه عواملی منجر به شکل‌گیری یک الگوی مشخص شده است و با مقایسه آن با عوامل شکل‌دهنده الگویی دیگر، به حدس‌هایی برای بهبود شرایط برسد. دانتون از پیشگامان استفاده از روش تطبیقی در پژوهش‌های کتابداری در تعریف خود از این گونه پژوهش‌ها، سه ویژگی اصلی آنها را: (۱) مقایسه مسائل مربوط به کتابخانه و کتابداری در دو یا چند جامعه مختلف، (۲) تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌ها، و (۳) دستیابی به تعمیم و نتایج کلی می‌داند (لر، ۲۰۰۹).

در متون تخصصی کتابداری تطبیقی، نسخه دقیقی برای چگونگی انجام پژوهش تطبیقی در کتابداری ارائه نشده است، اما اغلب صاحب‌نظران سه مرحله را در آن ضروری می‌دانند: (۱) توصیف، (۲) مقایسه، و (۳) نتیجه‌گیری. بعضی نظیر تامپسون، استفاده از چک‌لیست را برای انتخاب، جمع‌آوری و سازمان‌دهی داده‌ها پیشنهاد می‌دهند. اما دیگران معتقدند چک‌لیست کار را انعطاف‌ناپذیر می‌کند و تنها برداشتی خطی به دست می‌دهد. سیمسوا از متخصصان روش تطبیقی در کتابداری، معتقد است چه از چک‌لیست استفاده شود و چه نه، مهم گردآوری اطلاعات مرتبط با هدف پژوهش و سپس برقرار کردن ارتباط بین داده‌های گردآوری شده است (سیمسوا، ۱۳۷۱، ص ۲۱؛ سیمسوا و مک‌کی، ۱۹۷۰، ص ۴۰).

در پژوهش حاضر از چک‌لیست ارائه شده در کتاب دوره مقدماتی کتابداری تطبیقی نوشته سیمسوا (۱۳۷۱) به‌عنوان ابزار گردآوری داده‌ها استفاده شد. داده‌ها هم از منابع دست دوم نظیر کتاب‌ها و مقالات (در دایرةالمعارف‌ها، مجلات و...) و هم از منابع دست اول نظیر متن قوانین، گزارش‌ها، مصاحبه (در ایران) و نیز مشاهدات شخصی استفاده شد. به‌منظور ارتباط برقرار کردن بین داده‌های گردآوری شده با چک‌لیست، مقایسه تاریخی و فعالیت‌های سه سازمان، جدول زمانی تهیه شد و نمایی کلی از نقاط عطف توسعه و روند تغییر اولویت‌ها و اهداف آنها به دست آمد؛ سپس سازمان‌ها از نظر مفاهیم اصلی برگرفته از چک‌لیست شامل جایگاه، نحوه مدیریت و رهبری، ساختار سازمانی، اهداف و خدمات مقایسه شده‌اند.

چرا مقایسه با کانادا و استرالیا؟

چنانکه اشاره شد، مقایسه روند توسعه و ساختار و برنامه‌های کتابخانه ملی ایران با سازمان‌های مشابه، می‌تواند بر بصیرت ما در مورد گذشته، حال، و آینده این نهاد ملی بیافزاید. این بصیرت می‌تواند راهبردهای جایگزین مناسبی را در اختیار صاحب‌نظران و تصمیم‌گیران بالقوه و بالفعل بگذارد. مقایسه اگر با کشورهای که از جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، تشابه زیادی

با ایران دارند صورت بگیرد، مسلماً تشابه بیشتری را بین سازمان‌ها نشان می‌دهد، اما وقتی هدف مقایسه آگاهی از روندهای موفقیت‌آمیز باشد، اگر با نمونه‌هایی که ما آنها را موفق‌تر و پیشرفته‌تر می‌دانیم صورت بگیرد، می‌تواند درس‌های بیشتری به دنبال داشته باشد. این در حالی است که انتخاب کتابخانه‌های عظیم و پرسابقه‌ای نظیر کتابخانه‌های ملی کنگره و بریتانیا، به دلیل تفاوت‌های زیاد در اندازه و سابقه ممکن است به نتایج کاربردی منتهی نشود، اما مقایسه کتابخانه ملی کشور با کتابخانه‌های موفق که برخی ویژگی‌های مشترک دارند، می‌تواند جنبه‌هایی از روند توسعه آنها را به تصویر بکشد که برای الهام‌گیری قابل استفاده باشد.

کتابخانه‌های ملی کانادا و استرالیا علاوه بر آنکه در نزد ما نمونه‌های موفق به‌شمار می‌آیند و از ارتباط با پیشگامان کتابداری (امریکا و انگلستان) بهره می‌برند، صرفنظر از تفاوت‌های فرهنگی و اقتصادی کشورهایشان، شباهت‌هایی نیز با کتابخانه ملی ایران دارند که مقایسه آنها را کاربردی می‌سازد. هر سه کتابخانه ملی حدوداً در نیمه نخست سده بیستم فعالیت خود را آغاز کرده‌اند؛ روند توسعه هر سه تحت تأثیر ناآرامی‌های داخلی و جنگ‌ها در دوره‌هایی کند و گاه متوقف شده است. از مهم‌ترین ناآرامی‌های تاریخ معاصر ایران نیز می‌توان به تلاطمات و بحران‌های سیاسی و پیامدهای اقتصادی آنها میان سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲، انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، و یک جنگ هشت ساله (۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷) اشاره کرد. کانادا و استرالیا هر چند مانند ایران در سال‌های اخیر جنگی طولانی را تجربه نکرده‌اند، اما هر دو از اواخر قرن نوزدهم تا اواسط قرن بیستم تا حدی درگیر مجادلات استقلال‌طلبانه برای پایان دادن به استعمار بریتانیا بودند و در ضمن هر دو کشور به همراه بریتانیا در جنگ‌های جهانی اول و دوم درگیر شدند.

شباهت دیگر این سه کشور، تنوع قومیت و پراکندگی جمعیت آنها در پهنه جغرافیایی بالنسبه وسیع کشورهایشان است. این ویژگی باعث می‌شود نتایج این مقایسه ما را از راهکارهای جایگزین در چنین شرایطی آگاه سازد. شباهت مهم دیگر بین کتابخانه‌های ملی ایران و کانادا وجود دارد و آن این است که هر دو در سال‌های اخیر ادغام با آرشیو ملی را تجربه کرده‌اند؛ بنابراین بررسی روند ادغام در دو سازمان، مدیریت، ساختار و فعالیت‌های آنها می‌تواند نکات قابل توجهی را برای برنامه‌ریزی‌های آینده به دست دهد. چنانکه خواهیم دید، در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران معاونت کتابخانه ملی مجزا از معاونت اسناد ملی فعالیت می‌کند، حال آنکه کتابخانه و آرشیو کانادا سازمانی یکپارچه است و آمیختگی فعالیت‌های آرشیوی و کتابخانه‌ای در آن، مقایسه را دشوار می‌کند. از این رو مورد استرالیا به‌عنوان نمونه یک کتابخانه صرفاً ملی بدون مسئولیت آرشیوی به مطالعه افزوده شد. در جدول ۱ به‌منظور روشن شدن این شباهت‌ها، بعضی ویژگی‌های سه سازمان ارائه شده است.

کتابخانه ملی استرالیا	کتابخانه ملی کانادا	کتابخانه ملی ایران	مبنای شکل گیری
تأسیس: کتابخانه پارلمان استرالیا ۱۹۰۲	تأسیس: کتابخانه پارلمان استرالیا ۱۹۰۲	تأسیس کتابخانه دارالفنون: ۱۲۲۳/۱۲۶۲	مبنای شکل گیری
۱۹۶۰	۱۹۵۲	۱۹۲۷/۱۲۱۶	سال تأسیس
جدا سازی آرشیو از کتابخانه در قالب «دفتر آرشیو مشترک ایلانچ»؛ ۱۹۶۱	وزیرایش قانون: ۱۹۶۹ ادغام آرشیو ملی و شکل گیری کتابخانه و آرشیو کانادا؛ ۲۰۰۴	وزیرایش قانون: ۱۳۶۹/۱۳۶۹ ادغام سازمان اسناد ملی و شکل گیری سازمان اسناد و کتابخانه ملی؛ ۱۳۸۱/۲۰۰۲	مهم‌ترین تغییرات
دولتی؛ زیر نظر دولت فدرال	شاخه ای از دولت فدرال؛ تحت نظارت وزیر میراث کانادا	دولتی، موسسه آموزشی (علمی)، تحقیقاتی و خدماتی زیر نظر مستقیم هیئت جمهوری (قانون اساسنامه، ۱۳۶۹)	نوع سازمان
امور کتابخانه توسط شورای کتابخانه ملی استرالیا هدایت می‌شود. (قانون کتابخانه ملی استرالیا، ۱۹۶۰ ص ۵۰)	مدیریت بر عهده رئیس کتابخانه و آرشیو کانادا (منتخب توسط فرماندار کل کانادا) است (قانون کتابخانه و آرشیو کانادا، ۲۰۰۴)	ارگان مدیریت کتابخانه ملی عبارتند از: هیئت امنا و رئیس کتابخانه ملی (منتخب توسط رئیس جمهور) (قانون اساسنامه، ۱۳۶۹)	اداره و کنترل امور
اعضای شورای کتابخانه عبارتند از: ۱- مدیر کل؛ ۲- یک عضو مجلس سنا که توسط نمایندگان انتخاب می‌شود؛ ۳- یک نفر از اعضای مجلس نمایندگان که توسط این مجلس انتخاب می‌شود؛ ۴- و یک نفر که توسط مدیر کل به دلیل دانش و تجربه برای توسعه و اداره کتابخانه انتخاب می‌شوند. (قانون کتابخانه ملی استرالیا، ۱۹۶۰ ص ۵۰)	وزیر میراث کانادا ممکن است هیئت مشاوره ای را برای مشاوره دادن به رئیس کتابخانه و آرشیو کانادا جهت شناساندن میراث مستند به مردم کانادا و عاقله متدان به این کشور و نیز تسهیل دسترسی به این میراث منصوب کند. (قانون کتابخانه و آرشیو کانادا، ۲۰۰۴)	هیئت امنا کتابخانه ملی مرکب از افراد ذیل است: ۱- ریاست جمهوری اسلامی ایران؛ ۲- وزیر فرهنگ و آموزش عالی؛ ۳- وزیر آموزش و پرورش؛ ۴- وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۵- دو نفر از صاحبان در امر کتاب کننداری یک نفر به پیشنهاد وزیر فرهنگ و آموزش عالی و یک نفر به پیشنهاد وزیر ارشاد اسلامی و تأیید رئیس هیئت امنا؛ ۶- رئیس کتابخانه ملی. (قانون اساسنامه، ۱۳۶۹)	

جدول ۱

ویژگی‌های کتابخانه ملی
کانادا، ایران و استرالیا

نگاهی به پیشینه مطالعات تطبیقی (مقایسه‌ای) در کتابداری

از اولین و مهم‌ترین مطالعات تطبیقی در کتابداری، پژوهش دانتون در ۱۹۶۳ با موضوع مقایسه مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های دانشگاهی آلمان و کانادا بود. در دهه ۷۰ و ۸۰ توجه زیادی به کاربرد روش تطبیق در کتابداری شد، اما همان‌طور که دانتون هم در کتاب ابعاد کتابداری تطبیقی (دانتون، ۱۹۷۳) اشاره کرده، اکثر این پژوهش‌ها به گردآوری اطلاعات و ارائه آن به صورت پاره‌های مجزا محدود شده‌اند و از آنجا که فاقد تحلیل و نتیجه‌گیری و مقایسه واقعی هستند نمی‌توان آنها را مطالعه تطبیقی دانست. هرچند بیشتر این پژوهش‌ها ارزش کاربردی دارند و بعضی از آنها اطلاعات مفیدی برای مطالعات تطبیقی بعدی به دست می‌دهند، اندکی از آنها نیز به دو یا چند سیستم در جوامع یا شرایط مختلف پرداخته‌اند و از آن میان تعداد کمتری پا را از توصیف صرف فراتر گذاشته و تحلیلی دقیق از داده‌ها ارائه داده‌اند و در نهایت سعی کرده‌اند به تعمیم یا نتیجه‌ای کلی برسند (دانتون، ۱۹۷۳، ص ۹۴).

در ادامه به چند نمونه از پژوهش‌هایی اشاره می‌شود که تا حد زیادی اصول اولیه مطالعه تطبیقی را رعایت کرده‌اند. به سبب آنکه پژوهش حاضر به مقایسه کلی سه کتابخانه ملی می‌پردازد، در اینجا تنها به مرور مطالعاتی می‌پردازیم که از نوع مطالعات کلی هستند و از مطالعاتی که یک یا چند جنبه از کتابخانه‌ها را مدنظر داشته‌اند یاد نمی‌شود.

پژوهش فولدز^۸ (۱۹۹۱) با موضوع مقایسه کتابخانه‌های ملی استرالیا و نیوزیلند، هم از لحاظ موضوع و هم از نظر روش بیشترین شباهت را با پژوهش حاضر دارد که در آن مراحل توسعه این کتابخانه‌های ملی، وضع کنونی و مسیرهای توسعه آنها در آینده نزدیک توصیف و مقایسه، و شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها برشمرده شده است. فولدز با استفاده از نتایج مطالعات خود توصیه‌هایی برای همکاری دو سازمان ارائه می‌دهد.

در بین پژوهش‌های تطبیقی بررسی شده که ویژگی‌های موردنظر ما را داشتند، مطالعه دیگری با موضوع کتابخانه‌های ملی یافت نشد، اما پژوهش‌هایی در مورد انواع کتابخانه‌ها در ایران و دیگر کشورها اجرا شده است که در ادامه به چند مورد اشاره می‌شود.

محلالتی (۱۳۵۵) کتابخانه‌های دانشگاهی دانشگاه‌های اصفهان، جندی‌شاپور و شیراز را با هدف بررسی مشکلات اداری آنها مقایسه کرد. وی از طریق مشاهده کتابخانه‌ها، مصاحبه با مسئولین، و بررسی مدارک و مستندات، اطلاعات مربوط به جنبه‌های سازمانی، بودجه، مسائل کارمندان، برنامه‌ریزی، مدیریت، هماهنگی و تهیه گزارش را تهیه و مقایسه کرد.

آسایش (۱۳۵۶) کتابخانه‌های دبیرستانی ایران و بریتانیا را از طریق بررسی اسناد موجود، مشاهده حضوری کتابخانه‌های موردنظر و توزیع پرسشنامه مقایسه کرد. وی بعد از مقایسه جنبه‌های مختلف مدیریتی و خدماتی کتابخانه‌ها، راهکارهایی نظیر آگاه‌سازی مسئولین،

8. Foulds

کارگاه‌های آموزشی برای دبیران، امکان امانت بین کتابخانه‌ای، تهیه منابع مورد نیاز اقلیت‌های قومی و... را توصیه کرد.

کوکبی (۱۳۵۷) دو کتابخانه عمومی ایرانی در تهران را با دو کتابخانه عمومی خارجی (بریتانیا و ایالات متحده) فعال در همین شهر از نظر جنبه‌های مختلفی نظیر تشکیلات، نیروی انسانی، بودجه، خدمات، فعالیت‌ها، انتشارات و ساختمان مقایسه کرد. وی به این نتیجه رسید که کتابخانه‌های عمومی ایران از بودجه ناکافی، نبود نیروی متخصص و سیستم انتخاب کتاب متمرکز (بدون نیازسنجی) رنج می‌برند و رفع این نقصان‌ها به بهبود وضع آنها کمک می‌کند.

چودری^۹ (۲۰۰۶) کتابخانه‌های دانشگاهی دو دانشگاه داکا و وسترن کیپ^{۱۰} را در دو کشور در حال توسعه بنگلادش و آفریقای جنوبی مطالعه کرد. هدف او شناسایی کارکردهای اصلی مدیریت نظیر برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، رهبری و کنترل در این دو کتابخانه دانشگاهی بود. چودری در نهایت با تحلیل کمی و کیفی اطلاعات جمع‌آوری شده، توصیه‌هایی برای بهبود شرایط دو کتابخانه ارائه کرده است.

کتابخانه‌های ملی کانادا، ایران و استرالیا مرور گذشته و حال

مبنای این مطالعه این فرض است که کتابخانه‌های ملی ایران، کانادا و استرالیا تحت تأثیر شرایط سیاسی، اقتصادی، فنی مختلف، رویکردهای متفاوتی را برای تحقق اهدافشان اتخاذ کرده‌اند. مقایسه این رویکردها و نتایج حاصل از آن، با نشان دادن نقاط ضعف و قوت می‌تواند درس‌هایی برای برنامه‌های آینده کتابخانه ملی کشورمان داشته باشد. در ادامه با استفاده از اطلاعات حاصل از چک‌لیست، که جنبه‌های مختلفی نظیر جایگاه، ساختار، رهبری و خدمات را در برمی‌گیرد، سه سازمان با هم مقایسه می‌شوند.

الف) مقایسه پیدایش

کتابخانه‌های ملی در کانادا و استرالیا با دو انگیزه تأسیس شدند: (۱) حفظ میراث مکتوب ملی و (۲) سروسامان دادن به خدمات کتابداری کشور. در این کشورها بعد از مطرح شدن ضرورت تأسیس کتابخانه‌های ملی، کمیته‌هایی به منظور تعیین اهداف و وظایف آنها تشکیل شدند و از توصیه‌های آنها برای تنظیم قانون استفاده شد (لامب، ۱۹۷۰، ص ۱۶۶؛ حداد، ۲۰۰۳، ص ۱۹۶۳). اما در ایران تأسیس کتابخانه ملی در ۱۳۱۶ رویدادی ضمنی بود که در فرصت پیش آمده برای غلبه بر مشکل کمبود فضا و اختصاص مکانی مجزا به کتابخانه‌ای کوچک (کتابخانه موسوم به معارف) رخ داد (صمیعی، ۱۳۸۷، ص ۳۴-۳۵). مسئله مهم

9. Chowdhury
10. Western Cape

دیگر، سابقه اجرای وظایف کتابخانه ملی نظیر اجرای قانون واسپاری و انتشار کتابشناسی ملی در سه کشور، قبل از تأسیس این سازمان است. در کانادا و استرالیا کتابخانه‌های پارلمان تا قبل از تأسیس کتابخانه ملی تا حد زیادی وظایف یک کتابخانه ملی را انجام می‌دادند، اما در ایران قبل از تأسیس کتابخانه ملی، سازمانی متولی ارائه خدمات کتابخانه ملی نبود. کتابخانه ملی نیز در بخش اعظم حیات خود، یعنی تا سال ۱۳۶۲ نقش کم‌رنگی در اجرای وظایف کتابخانه ملی داشت. تنها در دوران کوتاه (۱۳۴۱) ریاست کتابشناسی به نام ایرج افشار (۱۳۰۴-۱۳۸۹) بود که کتابخانه ملی به ابتکار او به انتشار کتابشناسی ملی در شکلی ابتدایی آن پرداخت. بعد از انتقال مرکز خدمات کتابداری در کتابخانه ملی و نیروی بسیار دانش‌آموخته و تجربه‌اندوخته مرکز اخیر بود که کتابخانه ملی از وضع یک کتابخانه عمومی بیشتر فاصله گرفت (افشار، ۱۳۸۷، ص ۲۶۶).

ب) مقایسه جایگاه در ساختار اداری و سیاسی کشور

کتابخانه‌های ملی بنا به به رسالت ملی شان در گیر فعالیت‌هایی هستند که به میراث و مصالح ملی مربوط می‌شود و درعین حال به لحاظ اقتصادی سودآور نیستند؛ از این رو چاره‌ای جز دولتی ماندن آنها نبوده است. در سه کشور ایران، استرالیا، و کانادا نیز کتابخانه‌های ملی از این قاعده مستثنا نبوده‌اند. هر سه آنها به وسیله رئیس و یا مدیری اداره می‌شوند که توسط مقامی ارشد در ساختار حکومتی تعیین شده‌اند؛ در استرالیا و کانادا این مقام فرماندار کل^{۱۱} و در ایران ریاست جمهوری است. علی‌رغم این شباهت در انتصاب ریاست، در کانادا و استرالیا برخلاف ایران، کتابخانه‌های ملی مستقیماً زیر نظر این مقام ارشد فعالیت ندارند بلکه تحت نظارت یک وزارتخانه هستند^{۱۲} و گزارش‌ها و برنامه‌های خود را از طریق این وزارتخانه به پارلمان ارائه می‌کنند. کتابخانه ملی ایران بعد از تصویب اساسنامه در ۱۳۶۹ به عنوان مؤسسه‌ای مستقل زیر نظر رئیس جمهور فعالیت می‌کند. این جایگاه هرچند قدرت و استقلال و پشتوانه مالی قوی را به ارمغان آورد، اما مشکلاتی نظیر نبود حامی و ناظر برای فعالیت‌های سازمان به دلیل دغدغه‌های سیاسی و اجرایی مقام ریاست جمهوری را به همراه داشت (خسروی، ۱۳۹۰).

ج) مقایسه هیئت حاکمه^{۱۳}

در سیستم مدیریتی هر سه کتابخانه یک رئیس و یک هیئت امنا مشاهده می‌شود، اما در نحوه انتصاب و دامنه عمل آنها تفاوت‌هایی وجود دارد. هیئت امنا در کتابخانه‌های ملی ایران و استرالیا، مدیریت سازمان را برعهده دارند و رئیس نیز عضوی از همین هیئت است (قانون کتابخانه ملی^{۱۴}، ۱۹۶۰، ص ۵؛ قانون اساسنامه...، ۱۳۶۹)، اما در کتابخانه و آرشیو

۱۱. Governor General بالاترین مقام کشور (به صورت تشریفاتی) که نمایندگی ملکه انگلستان را برعهده دارد.
۱۲. کتابخانه و آرشیو کانادا تحت نظارت وزارت میراث کانادا ست و کتابخانه ملی استرالیا نیز تا سال ۲۰۰۷ جزئی از «وزارت ارتباطات، فناوری اطلاعات و هنر» و از آن زمان به بعد جز «وزارت محیط زیست، آب، میراث و هنر» بوده است.
13. Governing body
14. National Library Act

کانادا مسئولیت اصلی ریاست بر عهده رئیس سازمان است و شورا نقش مشورتی دارد و تنها در صورت تشخیص وزیر میراث کانادا (وزارت ناظر بر کتابخانه) تشکیل می‌شود. تفاوت دیگر بین سه سازمان، در ترکیب اعضای هیئت امناست. در کتابخانه و آرشیو کانادا از آنجا که این هیئت نقش مستقیمی در مدیریت ندارد، محدودیتی به‌جز مفید بودن تجربیات و اطلاعات افراد برای سازمان وجود ندارد (قانون کتابخانه و آرشیو کانادا^{۱۵}، ۲۰۰۴، ص ۲، ۳). در کتابخانه ملی استرالیا طبق قانون، هیئت امنا از مدیرکل (رئیس کتابخانه)، دو نماینده از مجلس‌های سنا و نمایندگان و ۹ نفر متخصص در امور کتابخانه ملی تشکیل شده است (قانون کتابخانه ملی، ۱۹۶۰، ص ۵). همان‌طور که مشاهده می‌شود در این کتابخانه‌ها به استفاده از افراد متخصص و باتجربه اهمیت داده شده است. در هیئت امنای کتابخانه ملی ایران در کنار جایگاهی که به دو متخصص در امور کتاب (به شرط انتخاب وزاری عضو) داده شده، سمت‌های سیاسی پردغدغ‌های شامل ریاست جمهور، وزیر فرهنگ و آموزش عالی، آموزش و پرورش و فرهنگ و ارشاد اسلامی وجود دارد (قانون اساسنامه...، ۱۳۶۹).

د) مقایسه تغییرات ساختاری

یکی از تغییرات مهم مدیریتی که کتابخانه‌های ملی کانادا و ایران در چند سال اخیر تجربه کردند، ادغام با آرشیو ملی بود. هرچند هر دو ادغام از خارج از سازمان تحمیل شد، اما نحوه عملی شدن آن با هم تفاوت فاحشی دارد. در کانادا به مسئولان کتابخانه ملی و آرشیو ملی نقش فعالی در فرآیند ادغام داده شد؛ اقداماتی نظیر دادن مهلت سه‌ساله برای آمادگی برای ادغام و اختصاص بودجه مازاد برای این مدت، استفاده از نظر مسئولان کتابخانه و آرشیو در طراحی قانون، اداره مشترک کتابخانه و آرشیو قبل از قانونی شدن ادغام و... به مسئولان و کارکنان این فرصت را داد که با این تغییر هماهنگ شوند (گزارش عملکرد کتابخانه ملی کانادا و آرشیو ملی کانادا^{۱۶}، ۲۰۰۴). اما روند ادغام کتابخانه ملی و سازمان اسناد ملی در ایران کاملاً متفاوت بود. در مصوبه ادغام این دو سازمان، به‌جای تأکید بر مدیریت مشترک، به آنها دستور فعالیت در دو معاونت جداگانه داده شد. علاوه بر این دو سازمان موظف شدند تنها دو ماه بعد از تصویب طرح ادغام، آن را عملی کنند و تا سه ماه بعد ساختاری برای این ادغام طراحی کنند (طرح ساماندهی نظام...، ۱۳۸۱).

15. Library and Archives
of Canada Act
16. National Library of
Canada and National
Archives of Canada DPR

ه) مقایسه ساختارهای سازمانی

جنبه دیگر در مورد مدیریت سازمان‌ها ساختار سازمانی آنهاست. دو نکته مهم از مقایسه ساختار سه سازمان قابل تأمل است: یکی اینکه کتابخانه و اسناد ملی ایران بر خلاف کتابخانه

و آرشیو ملی کانادا بعد از ادغام به صورت یک سازمان یکپارچه فعالیت نمی‌کند. موضوع دیگر این است که در ساختار سازمانی کتابخانه ملی استرالیا و کتابخانه و آرشیو کانادا، تقسیم وظایف بر مبنای نوع منبع نیست، بلکه تقسیم در هر اداره یا معاونت بر مبنای اهداف آن بخش صورت گرفته است. به عنوان مثال در ساختار کتابخانه و آرشیو کانادا تنها در معاونت مجموعه‌سازی تا حدی تفکیک بین منابع آرشیوی و غیر آرشیوی مشاهده می‌شود. در واقع امور مربوط به مجموعه‌سازی همه انواع و فرمت‌ها در یک معاونت به نام «معاونت مجموعه‌سازی» صورت می‌گیرد؛ سپس در درون این معاونت است که بخش‌هایی برای تأمین مجموعه‌های خاص آرشیوی، اسناد دولتی و میراث منتشر شده عمل می‌کنند. دسته‌بندی سایر معاونت‌ها بر اساس کارکرد آنها و بدون توجه به نوع منبع است. این در حالی است که در ادارات معاونت کتابخانه ملی ایران مبنای تقسیم وظایف، شکل منبع است. به عنوان مثال در معاونت کتابخانه ملی می‌توان گفت هر یک از ادارات فراهم‌آوری، پردازش و سازماندهی و اطلاع‌رسانی به زیربخش‌های مشابهی چون منابع کتابی، غیرکتابی و پاینده‌ها تقسیم شده‌اند و یا بخش تولید محتوای دیجیتال به طور کلی مجزا از فراهم‌آوری، سازماندهی و سایر منابع قرار دارد. این وضع می‌تواند پراکندگی در فعالیت‌هایی با اهداف مشترک ایجاد کند.^{۱۷}

و) مقایسه برنامه‌های حفاظت از میراث ملی

تعاریف و محدوده عمل هر یک از سه سازمان برای پوشش این میراث متفاوت است. در کتابخانه ملی کانادا تا قبل از ادغام، دامنه منابع تحت پوشش کتابخانه ملی کانادا با عبارت «میراث منتشر شده» معرفی شده بود. بعد از ادغام با آرشیو ملی، در قانون جدید برای دربرگرفتن منابع آرشیوی و کتابخانه‌ای در هر محمولی عبارت «میراث مستند» استفاده شده است. از آنجاکه قانون واسپاری کانادا نیز جزیی از قانون کتابخانه و آرشیو کانادا است استفاده از این عبارت دامنه واسپاری را نیز به منابع الکترونیک، آن‌لاین و... گسترش داده است.

در قانون کتابخانه ملی استرالیا عبارت «مواد کتابخانه‌ای» و در اساسنامه کتابخانه ملی ایران عبارت «آثار مکتوب (چاپی و خطی) و غیر مکتوب» استفاده شده است. هر چند هر سه این عبارت‌ها تا حد زیادی میراث ملی را دربر می‌گیرد، اما به نظر می‌رسد دامنه «میراث مستند» در کتابخانه ملی کانادا جامع‌تر از دو عبارت دیگر است. استفاده از این عبارت باعث می‌شود تغییر شکل محمول‌های اطلاعاتی مانعی بر سر راه اجرای قانون در مورد آنها نشود.

موضوع دیگر، محدوده مجموعه‌سازی برای پوشش میراث ملی است. کتابخانه ملی استرالیا و کتابخانه و آرشیو کانادا دامنه گردآوری را منابع مرتبط با کشور خود و مردمشان معرفی کرده‌اند. این تعبیر فراتر از انتشارات داخلی، تنها آن دسته از انتشارات خارجی را دربر می‌گیرد

۱۷. ساختار سازمانی سه سازمان، در آدرس‌های زیر قابل بازیابی است: ساختار سازمانی کتابخانه ملی ایران: <http://nlai.ir/Default.aspx?tabid=406> ساختار سازمانی کتابخانه و آرشیو کانادا: <http://www.collectionscanada.gc.ca/about-us/012-310-e.html> ساختار سازمانی کتابخانه ملی استرالیا: <http://www.nla.gov.au/policy/annrep10/NLA-annrep-10.pdf>

که توسط مردم این دو کشور یا درباره سرزمین و مردم آنها وجود دارد؛ اما اساسنامه مصوب سال ۱۳۶۹ کتابخانه ملی ایران دامنه و عمق مأموریت این کتابخانه را بسیار گسترده‌تر لحاظ کرده است. در این اساسنامه گردآوری، حفاظت، سازماندهی و اشاعه «اطلاعات آثار مکتوب و غیر مکتوب» زیر را برعهده سازمان گذاشته است: (۱) «در ایران و یا متعلق به ایرانیان خارج از کشور»، (۲) آثار در زمینه «ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی، خصوصاً انقلاب اسلامی»، و (۳) آثار «معتبر علمی، فرهنگی، فنی از کشورهای دیگر» (قانون اساسنامه...، ۱۳۶۹).

در مورد وظیفه گردآوری آثار معتبر علمی - فرهنگی از سایر کشورها، باید گفت گردآوری این آثار در جایی که ارتباطی با کشور نداشته باشند، باتوجه به ماهیت کتابخانه ملی جزء وظایف آن به‌شمار نمی‌آید و از وظایف کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی است. لازم به ذکر است کتابخانه ملی استرالیا نیز بنا به علایق خاص کشور خود، گردآوری منابع مربوط به آسیا و اقیانوسیه و شماری از کشورهای اروپایی را در شمار اهداف خود قرار داده است. البته این مسئله در قانون تأسیس کتابخانه ذکر نشده است، اما چنانکه حداد اشاره کرده است در سیاست مجموعه‌سازی که در ۱۹۹۰ بازبینی و منتشر شده، دامنه مسئولیت کتابخانه برای گردآوری این‌گونه منابع به موارد «مفید برای پژوهشگران در جهت توسعه و ارتقاء استرالیا» محدود شد (حداد، ۲۰۰۳، ص ۱۹۶۶-۱۹۶۵).

ز) مقایسه سیاست‌های دسترسی

مرور فعالیت کتابخانه‌های ملی نشان می‌دهد آنها در کنار حفاظت از منابع و میراث ملی، در راستای استفاده مردم از این میراث برای اعتلای فرهنگ و دانش کشور، تلاش می‌کنند. یکی از راه‌های تحقق این هدف تسهیل دسترسی مردم به منابع کتابخانه ملی و نیز سایر کتابخانه‌های کشور است.

بررسی سیر تحول فعالیت‌های کتابخانه‌های ملی کانادا و استرالیا نشان می‌دهد در سال‌های اخیر رویکرد آنها از حفاظت صرف از میراث ملی، به تلاش برای دسترس‌پذیر ساختن آن تحول یافته است. به‌عنوان مثال هر چند در قانون کتابخانه ملی استرالیا مصوب ۱۹۶۰ دسترس‌پذیری منابع مشروط به تشخیص شورای کتابخانه در استفاده توسط افراد برای توسعه کشور شده است (قانون کتابخانه ملی، ۱۹۶۰، ص ۲، ۳)، اما عملکرد سال‌های اخیر و فعالیت‌هایی نظیر پشتیبانی از امانت بین کتابخانه‌ای، امکان ارسال نسخه دیجیتال از منابع و راه‌اندازی سرویس‌های آنلاین از نسخه دیجیتال آنها نشان می‌دهد دامنه گروه هدف کتابخانه برای دسترسی به اطلاعات، به همه مردم گسترش یافته است. از مهم‌ترین اقدامات کتابخانه ملی استرالیا به‌منظور دسترس‌پذیر کردن منابع می‌توان به رایگان بودن دسترسی به شبکه جامع کتابشناختی استرالیا (کتابخانه‌های

استرالیا^{۱۸})، سرویس تصاویر استرالیا، موسیقی استرالیا، روزنامه‌های استرالیا و... اشاره کرد. در کتابخانه ملی کانادا نیز در قانون مصوب ۲۰۰۴، شناساندن میراث مستند به مردم کانادا برای افزایش درکشان از هویت ملی برای تولید دانش و انتقال آن جزء وظایف سازمان تعریف شده است (دوست^{۱۹}، ۲۰۰۷، ص ۶۳). این هدف باعث شده کتابخانه و آرشیو کانادا علاوه بر ارائه منابع به کاربران، راه‌های دیگری را برای ارتباط صمیمانه‌تر با مردم و شناساندن هویت ملی به آنها پیش بگیرد؛ از جمله امکان سفارش نسخه دیجیتالی منابع از راه دور و پشتیبانی از امانت بین کتابخانه‌ای در کشور، ارائه سرویس‌های تعاملی اینترنتی (نظیر شجره‌نامه و...)، برگزاری نمایشگاه‌های هنری و...

در اساسنامه کتابخانه ملی ایران وظیفه گردآوری، حفاظت، سازماندهی و اشاعه اطلاعات میراث مکتوب و غیر مکتوب «بر عهده سازمان گذاشته شده است (قانون اساسنامه... ۱۳۶۹). در بند دیگری نیز وظیفه اتخاذ تصمیمات لازم برای «صحت، سهولت و سرعت امر تحقیق و مطالعه در همه زمینه‌ها به منظور اعتلای فرهنگ ملی و انجام تحقیقات مربوطه» بر عهده کتابخانه ملی گذاشته شده است که می‌تواند به تأمین شرایط برای دسترس‌پذیری منابع از طریق تأمین زیرساخت، فراهم کردن شرایط همکاری کتابخانه‌ها و... تفسیر شود. در حال حاضر می‌توان گفت کتابخانه ملی ایران، خدمات خود را تنها محدود به دسترس‌پذیری منابع کتابخانه ملی برای مراجعان کرده است. البته پروژه حرم در کتابخانه ملی ایران نیز که با هدف «ایجاد زیرساخت برای نگهداری، سازماندهی و اطلاع‌رسانی محتوای علمی و فرهنگی در قالب دیجیتال، و پشتیبانی از پژوهش از طریق دسترس‌پذیر ساختن منابع اطلاعاتی» راه‌اندازی شده است (شادان‌پور، ۱۳۸۷، ص ۶۷) و در صورت همکاری با سایر سازمان‌ها و ارائه شبکه‌ای از اطلاعات دیجیتالی برای مردم در اقصی نقاط کشور می‌تواند بهتر زمینه اعتلای فرهنگ ملی و اجرای تحقیقات را فراهم کند.

ح) مقایسه برنامه‌ها و سیاست‌های رهبری و پشتیبانی خدمات کتابداری در کشور

هر سه کتابخانه از طریق فعالیت‌هایی نظیر فهرست‌نویسی پیش از انتشار، انتشار کتابشناسی ملی، اختصاص آی. اس. بی. ان، تدوین استانداردهای کتابخانه‌ای، به مدیریت و هماهنگ کردن فعالیت‌های کتابداری کشور می‌پردازند. کتابخانه‌های ملی کانادا و استرالیا با ارائه شبکه‌های جامع کتابشناسی از اطلاعات منابع موجود در اکثر کتابخانه‌ها که امکان تبادل اطلاعات را برای آنها فراهم می‌کند (شبکه کتابخانه‌های استرالیا در استرالیا و آمیکوس در کانادا)، یک گام از کتابخانه ملی ایران در ساماندهی خدمات کتابداری در کشور جلوتر هستند. در حال حاضر کتابخانه ملی تنها مبادله منابع غیر قابل استفاده به سایر کتابخانه‌ها را در برنامه‌های خود دارد و اقدامی در جهت

18. Libraries Australia

19. Doucet

تهیه فهرستگان از تمام کتابخانه‌ها یا حمایت از امانت بین کتابخانه‌ای را در دستور کار ندارد.

ط) مقایسه خدمات به گروه‌های ویژه

هر سه کتابخانه خدمات به گروه‌های ویژه، به‌ویژه نابینایان و افراد با مشکل بینایی را در برنامه‌های خود در نظر دارند. تلاش برای تأمین منابع مورد نیاز این گروه، راه‌اندازی وب‌سایت ویژه آنها و... از اقداماتی است که هر سه کتابخانه در این راستا اجرا کرده‌اند. کتابخانه و آرشیو کانادا در ارائه خدمات به گروه‌های ویژه، پا را از خدمات مستقیم به کاربران کتابخانه فراتر گذاشته است. به‌عنوان مثال می‌توان به اختصاص بودجه به کتابخانه‌ها برای تأمین تکنولوژی‌های لازم برای ارائه خدمات به معلولین و یا دادن بودجه به ناشران برای نشر منابع متناسب با نیاز افراد با مشکل بینایی اشاره کرد (برآورد کتابخانه ملی کانادا^{۲۰}، ۱۹۹۸، ص ۳۰). این اقدامات موردی در سال‌های اخیر به رهبری خدمات کتابخانه‌ها به گروه‌های ویژه تغییر شکل یافته و در قالب برنامه‌های مدون نظیر تشکیل شورای دسترسی به اطلاعات برای افراد دچار مشکل بینایی^{۲۱} و تدوین استراتژی برای دسترسی پایدار و عادلانه به خدمات کتابخانه‌های عمومی به افراد با مشکل بینایی، پیگیری شده است (گزارش عملکرد کتابخانه ملی کانادا، ۲۰۰۲، ص ۴۷؛ گزارش عملکرد کتابخانه و آرشیو کانادا، ۲۰۰۸، ص ۳۲).

به‌خاطر تنوع قومی در کانادا خدمات کتابخانه و آرشیو کانادا به گروه‌های ویژه، به‌جز افراد معلول، اقلیت‌های قومی و گروه‌های چندفرهنگی رانیز دربرمی‌گیرد. رایج‌ترین اقدام این سازمان شناسایی و گردآوری منابع مربوط به این گروه‌ها و جذب نیروی انسانی متخصص برای ارائه خدمت به آنهاست (گزارش عملکرد کتابخانه و آرشیو کانادا، ۲۰۰۸، ص ۳۱). اقدامات دیگری نظیر اجرای «برنامه خدمات و منابع چندفرهنگی»^{۲۲}، راه‌اندازی وب‌سایتی از منابع و خدمات برای بومیان، تهیه لیست تک‌نگاشت‌ها به سایر زبان‌ها (نظیر فارسی، عربی، کره‌ای، هندی، اردو و...)، تأسیس دفتر هماهنگ‌کننده خدمات مرجع به اقلیت‌های قومی و... نشان از اهمیتی است که کتابخانه و آرشیو کانادا به این گروه قائل است.

تنوع قومی از ویژگی‌های استرالیا و ایران نیز هست، اما مرور برنامه‌ها و فعالیت‌های کتابخانه‌های ملی استرالیا و ایران نشانی از خدماتی ویژه این گروه ندارد و به‌نظر می‌رسد آنها به‌جز گردآوری منابع این گروه (که در دامنه قانون واسپاری می‌گنجد) اقدام دیگری انجام نمی‌دهند.

20. National Library
of Canada Estimates
21. Council on Access to Information
for Print Disabled Canadians
22. Multicultural resources
and service program

ی) مقایسه تأمین و سازماندهی منابع دیجیتالی

هر سه سازمان با همکاری سایر سازمان‌ها و ارائه پروژه‌هایی به‌منظور مدیریت و دسترس‌پذیری

ساختن منابع اطلاعاتی دیجیتال، سعی در گسترش دامنه مدیریت اطلاعات در کل کشور دارند. این اقدامات از تهیه نسخه دیجیتالی منابع موجود (اسکن کردن) شروع شده و به تدریج به اجرای پروژه‌هایی برای مدیریت منابعی که از ابتدا دیجیتالی هستند تکامل یافته است. کتابخانه ملی استرالیا علاوه بر ارائه سرویس‌های آنلاین از نسخه‌های دیجیتالی منابع موجود در کتابخانه و سایر مراکز اطلاعاتی (نظیر تصاویر استرالیا، موسیقی استرالیا و...)، برنامه گردآوری، مدیریت و حفاظت از انتشارات آنلاین (آرشیو وب استرالیا: پاندورا) را نیز اجرا می‌کند (گزارش سالانه^{۲۳}، ۲۰۰۵، ص ۳؛ پاندورا: آرشیو وب استرالیا^{۲۴}، [بی تا]).

کتابخانه و آرشیو کانادا در کنار تهیه نسخه دیجیتال از منابع موجود و ارائه آنها به صورت آنلاین، با گسترش قانون واسپاری به منابع آنلاین، تدوین راهنما برای ناشران دیجیتال و... سعی در حفاظت و مدیریت منابعی که به صورت دیجیتالی تولید می‌شوند دارد. این سازمان سعی دارد بستر را برای ایجاد شبکه‌ای از مخازن دیجیتال (مخزن دیجیتالی ائتلافی^{۲۵}) در کشور فراهم کند. بدین منظور در صدد است با تدوین استراتژی مدیریت اطلاعات دیجیتال تلاش‌های سازمان‌ها و افراد در جمع‌آوری، حفاظت و دسترس‌پذیر ساختن اطلاعات دیجیتال کانادا را رهبری کند (گزارش عملکرد کتابخانه و آرشیو کانادا، ۲۰۰۸، ص ۲۴).

کتابخانه ملی ایران نیز نسبت به منابع دیجیتال بی تفاوت نبوده است. مهم‌ترین پروژه کتابخانه در این زمینه پروژه حرم (حافظه رقومی ملی) است که هم‌اکنون بیشتر بر تهیه نسخه دیجیتالی از منابع چاپی و راه‌اندازی کتابخانه دیجیتال تمرکز دارد. البته در چشم‌انداز این طرح، هدف «ایجاد زیرساخت برای نگهداری، سازماندهی و اطلاع‌رسانی محتوای علمی و فرهنگی در قالب دیجیتال، و پشتیبانی از پژوهش از طریق دسترس‌پذیر ساختن منابع اطلاعاتی» نیز اعلام شده است (طرح حافظه رقومی...، ۱۳۸۸).

ک) مقایسه فعالیت‌های روابط عمومی

هر چند عمده فعالیت‌های کتابخانه ملی در راستای حفاظت از میراث ملی و ارائه خدمت به سایر کتابخانه‌هاست، اما آگاه کردن مردم از نحوه بهره‌بردن از این خدمات می‌تواند منجر به مثمر‌تر بودن آنها شود. هر سه کتابخانه ملی با در نظر گرفتن این مسئله، برنامه‌هایی را برای شناساندن سازمان و خدمات آن و ارتقاء روابط با عموم مردم اجرا می‌کنند.

کتابخانه ملی ایران با ارائه خدمات کتابخانه عمومی، برگزاری برنامه‌های بازدید برای مسئولان، دانشجویان و دانش‌آموزان، و تهیه گزارش‌های تلویزیونی تا حدی در ارتقاء جایگاه کتابخانه ملی بین مردم و مسئولان موفق بوده است. کتابخانه ملی استرالیا و کتابخانه و آرشیو کانادا با برگزاری نمایشگاه در محل کتابخانه، به صورت سیار در مناطق مختلف و همچنین به صورت مجازی به معرفی کتابخانه، مجموعه و خدمات آن می‌پردازند. در استرالیا برای

23. Annual Report
24. PANDORA: Australia's Web Archives
25. Trusted digital repository

جلب کاربران گاه دامنه این گونه فعالیت‌ها به برگزاری جشن‌ها و نمایش فیلم‌های عامه‌پسند نیز می‌رسد (گزارش سالانه، ۲۰۰۳، ص ۱).

کتابخانه و آرشیو کانادا برای اجرای وظیفه «شناساندن میراث مستند به کانادایی‌ها و هر شخص علاقه‌مند به کانادا و تسهیل دسترسی به آن» که در قانون مصوب ۲۰۰۴ برای آن تعریف شده است، دامنه این گونه فعالیت‌ها را گسترش داده است. به همین منظور، نمایشگاه‌های هنری، سرویس‌های تعاملی و بی نظیر «مرکز نسب‌شناسی کانادا» و یو‌ویکی‌هایی با موضوعیت‌های مختلف برای ارتقاء تعامل مردم با میراث ملی خود راه‌اندازی شده‌اند.

نتیجه‌گیری

تحلیل یافته‌های پژوهش و مقایسه سه کتابخانه نشان می‌دهد همه آنها توانسته‌اند در توسعه خدمات کتابخانه‌ها و حراست از میراث ملی مثمر‌ثمر باشند. در بین آنها کتابخانه و آرشیو کانادا به خاطر برنامه‌ریزی، حمایت گسترده از خدمات کتابخانه‌ها و رهبری آنها، نحوه حراست از میراث ملی، هماهنگی خدمات آرشیو ملی و کتابخانه ملی و نیز تلاش برای تشویق مردم در استفاده از اطلاعات برای توسعه ملی، از دو سازمان دیگر موفق‌تر نشان می‌دهد. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران مانند سازمان هم‌تایش در کانادا، با دربرگرفتن آرشیو ملی و کتابخانه ملی شانس استفاده هم‌زمان از امکانات دو سازمان قدیمی و پرهیز از دوباره‌کاری را دارد؛ بنابراین می‌تواند مانند کتابخانه و آرشیو کانادا با تجدیدنظر در قوانین و تعریف دوباره از وظایف خود از این موقعیت برای توسعه خدمات آرشیوی و کتابخانه‌ای خود به بهترین شکل بهره‌بردار. بر پایه اطلاعات گردآمده از سه سازمان و مقایسه آنها، موارد زیر برای بهبود شرایط کتابخانه ملی پیشنهاد می‌شود:

۱) بازبینی اساسنامه: با بررسی اساسنامه کتابخانه ملی ایران و مقایسه آن با قوانین سازمان‌های هم‌تایش در کانادا و استرالیا می‌توان به ضعف‌هایی چون ابهام، پرداختن به موضوعات نامرتبط (چون گردآوری آثار معتبر سایر کشورها)، مشخص نبودن دقیق دامنه وظایف (نظیر گردآوری منابع حوزه گسترده اسلام‌شناسی) و... پی برد. تعیین اهداف بزرگ هرچند نشان از اهمیتی است که کتابخانه ملی به گردآوری تمام منابع با ارزش داده است، اما عدم واقع‌نگری نه تنها اهداف را غیرعملی می‌کند بلکه ممکن است بی‌توجهی به اهداف دست‌یافتنی و خارج شدن فعالیت‌ها از چارچوب مشخص را به دنبال داشته باشد. علاوه بر این از آنجا که از سال ۱۳۸۱ کتابخانه ملی و اسناد ملی در هم ادغام شدند و یک سازمان را تشکیل داده‌اند، قاعدتاً نباید و نمی‌توانند طبق اساسنامه‌های مجزا عمل کنند. تدوین اساسنامه واحد برای سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران کمک شایانی به تعیین حدود وظایف خواهد کرد و از اتلاف وقت، هزینه و نیروی انسانی خواهد کاست.

۲) بازنگری مدیریت سازمان: چنانکه اشاره شد در ایران به سبب آنکه هیئت امنا از مقامات پرمشغله سیاسی تشکیل شده است، مشارکت آنها در اداره سازمان دشوار است. تشکیل هیئت امنا از افراد با مشغله سیاسی و اجرایی کمتر (مانند استرالیا) و یا استفاده از متخصصان در این هیئت و اختصاص نقش مشاوره‌ای به آنها (نظیر کانادا) می‌تواند کارایی هیئت امنا را افزایش دهد.

۳) بازنگری ساختار سازمانی: در کتابخانه ملی ایران تنظیم ساختار سازمانی بر مبنای نوع منبع انجام شده، نه نوع عملکرد. به نظر می‌رسد این گونه تقسیم‌بندی موجب عدم هماهنگی بخش‌های مرتبط در گروه‌های جداگانه و گاه منجر به دوباره‌کاری شود. اصلاح ساختار سازمانی بر مبنای نوع عملکرد و نه نوع منبع، مانند کتابخانه‌های ملی کانادا و استرالیا می‌تواند منجر به جلوگیری از دوباره‌کاری و کارآمدی فعالیت‌ها شود.

۴) برنامه‌ریزی و تأمین مقدمات برنامه‌ها: به‌طور کلی می‌توان گفت در تاریخچه و برنامه‌های کتابخانه ملی ایران فقدان عنصر برنامه‌ریزی به چشم می‌خورد. این مشکل از زمان تأسیس کتابخانه ملی (که بدون برنامه‌ریزی در مورد دامنه و وظایف آن انجام شد) تا زمان ادغام آن با سازمان اسناد ملی (که به صورت ناگهانی و بدون سنجش دامنه‌های این ادغام صورت گرفت) ادامه یافته است. این مسئله در پروژه‌های جدید کتابخانه نیز به چشم می‌خورد.^{۲۶}

اقدامات سریع و بدون برنامه‌ریزی می‌تواند در فعالیت‌های سازمانی و اجرای برنامه‌های آینده خلل جدی ایجاد کند. به منظور حفظ ثبات سازمانی، جلوگیری از هرج و مرج در سازمان و بی‌سرانجام ماندن برنامه‌ها و در تغییرات مدیریتی، استفاده از نظرات متخصصان، برنامه‌ریزی و در نظر گرفتن مهلت برای هماهنگی با تغییرات ضروری است. هرچند، گاه بعضی تغییرات (مانند ادغام) از بیرون سازمان تحمیل می‌شوند و شاید از اختیار مسئولان خارج باشد، اما کمترین کاری که می‌توان برای هدر رفتن هزینه‌ها اجرا کرد انجام پروژه‌های پایلوت و نیازسنجی و مشاوره با متخصصان قبل از تغییرات سازمانی و اجرای پروژه‌های داخلی است.

۵) مدیریت محتوای الکترونیک کشور: در عصر حاضر بخش عظیمی از اطلاعات به صورت الکترونیک منتشر و استفاده می‌شوند. کتابخانه ملی ایران توسط طرح حرم با تهیه نسخه دیجیتالی از منابع و ارائه آن، تا حد زیادی توانسته با تغییرات عصر حاضر همگام شود. همکاری با سایر سازمان‌های نگاه‌دارنده منابع اطلاعاتی نظیر سازمان اسناد ملی، دانشگاه‌ها، مؤسسه مدارک علمی و... و ارائه سرویس‌های کاملی از منابع می‌تواند راه مناسبی برای تکمیل فعالیت‌ها در این راستا باشد.^{۲۷} هر چند تهیه نسخه دیجیتالی از منابع رویکرد مناسبی برای حفاظت از منابع و دسترس‌پذیر کردن آنهاست، اما مسئله مهم‌تر حفاظت از منابع ناپایداری است که از ابتدا دیجیتالی تولید می‌شوند. اجرایی کردن قانون واسپاری برای منابع

۲۶. به‌عنوان مثال می‌توان به پروژه حرم اشاره کرد. پروژه حرم به صورت یک طرح پنج ساله آغاز شد و سال اول خود را به مرحله پایلوت اختصاص داد. (طرح حافظه رومی...، ۱۳۸۰، ص ۸) چنانچه می‌دانیم پروژه‌های پایلوت برای نیازسنجی و زمان‌بندی اجرا می‌شوند و طبق نتایج آن برای طرح اصلی برنامه‌ریزی می‌شود. بنابراین زمان‌بندی پنج ساله قبل از مرحله پایلوت غیرمنطقی به نظر می‌رسد.
۲۷. کتابخانه ملی استرالیا با همین روش سرویس‌های مختلفی نظیر تصاویر استرالیا (Picture Australia)، موسیقی استرالیا (Music Australia)، روزنامه‌های استرالیا و... ارائه می‌کند.

الکترونیکی از اولین گام‌هایی است که برای رسیدن به این هدف باید برداشت^{۲۸}. همچنین اجرای برنامه‌هایی برای جمع‌آوری و مدیریت این گونه منابع (نظیر آرشیو وب استرالیا)، انتشار راهنماهایی برای نشر صحیح این منابع و نیز تأمین زیرساخت برای جمع‌آوری و ارائه این منابع (نظیر آنچه در کانادا اجرا می‌شود)، بعضی از راهکارهای مدیریت این منابع است. با توجه به سرعت تولید منابع اطلاعاتی دیجیتالی و به خصوص وبی و عمر کوتاه آن، تسریع در روند تأمین مقدمات چنین چشم‌اندازی ضروری است.

۶) گسترش دامنه خدمات به سایر کتابخانه‌های کشور: در کنار خدماتی نظیر اجرای قانون و اسپاری انتشار کتابشناسی ملی، اجرای فهرست‌نویسی پیش از انتشار و...، گسترش دامنه حمایت از خدمات سایر کتابخانه‌ها می‌تواند به عملی شدن بهتر وظیفه «نظارت و حمایت از کتابخانه‌های کشور» کمک کند. یکی از راه‌های گسترش خدمات به سایر کتابخانه‌ها حمایت از اشتراک منابع و امانت بین کتابخانه‌ای است. از آنجا که ایران نیز از لحاظ وسعت و پراکندگی جمعیت شرایطی مشابه کانادا و استرالیا دارد، استفاده از سیستمی مشابه کتابخانه‌های ملی این دو کشور برای حمایت از اشتراک منابع و خدمات بین کتابخانه‌ای می‌تواند در سطح کلان صرفه‌جویی‌های زیادی را موجب شود.

حمایت از اجرای خدمات ویژه نیز از راه‌های دیگر گسترش خدمات به سایر کتابخانه‌هاست. به‌عنوان مثال در کنار ارائه خدمات رودررو به نابینایان تدوین استراتژی در مورد نحوه خدمات به این گروه در سطح کشور، حمایت از ناشران و کتابخانه‌ها به این گروه و معرفی منابع مناسب برای آنها، راهکار مناسبی برای ساماندهی خدمات ویژه در سطح کشور است.

۷) تلاش در جهت شناساندن میراث ملی و استفاده مردم از آن برای توسعه کشور:

به‌طور کلی شناساندن کتابخانه ملی و مهم‌تر از آن میراث ملی به مردم می‌تواند یکی از راه‌های تحقق هدف «اتخاذ تدابیر و اخذ تصمیمات لازم برای صحت، سهولت و سرعت امر تحقیق و مطالعه در همه زمینه‌ها به‌منظور اعتلای فرهنگ ملی و انجام تحقیقات مربوطه» در اساسنامه کتابخانه باشد. کتابخانه ملی نیز می‌تواند مانند سازمان‌های هم‌تای خود در کانادا و استرالیا، از طریق برنامه‌های جذاب‌کننده (نظیر نمایشگاه‌ها و گردهمایی‌ها برای عموم)، استفاده از تکنولوژی‌های جدید و ارائه سرویس‌های تعاملی به کاربران (نظیر وبی‌ها و...) نقش فعالی در این زمینه ایفا کند.

منابع

آسایش، شهین (۱۳۵۶). «مقایسه کتابخانه‌های دبیرستانی ایران (تهران) و بریتانیا». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران.

۲۸. در اساسنامه کتابخانه ملی ایران می‌توان عبارت «آثار غیرمکتوب» را به هرگونه اثر غیرچاپی اعم از منابع الکترونیکی و اینترنتی تفسیر کرد. علاوه بر این، قانون و اسپاری غیرکتابی (مصوب جلسه ۳۴۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی) نیز این گونه آثار را در برمی‌گیرد (صمیمی، ۱۳۸۷، ص ۳۹). بنابراین از آنجا که تفسیر قوانین در گرفتار اشکال جدید اطلاعاتی را شامل می‌شود، وظیفه کتابخانه ملی پیگیری و اسپاری این گونه منابع و تأمین شرایط برای اجرای آن است.

افشار زنجانی، ابراهیم (۱۳۸۷). «کتابخانه ملی ایران: ساختمان نو و آینده نو». ترجمه سودابه نودزی. *فصلنامه کتاب*، ۱۹ (۳): ۲۶۱-۲۷۲.

خسروی، فریبرز (۱۳۹۰). «اصلاح جایگاه سازمانی یا ادغام!». *پایگاه تحلیلی خبری لیزنا*. سخن هفته، ۲۳. بازیابی ۱ تیر ۱۳۹۰، از:

http://www.lisna.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=4716:1390-01-28-16-58-41&catid=63:1389-07-23-05-51-0v

سیمسوا، سیلو (۱۳۷۱). *دوره مقدماتی کتابداری تطبیقی*. ترجمه ناهید مرتضوی. تبریز: دانشگاه تبریز. شادانپور، فرزانه (۱۳۸۷). «فناوری نوین اطلاع رسانی و سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران». *کتاب ماه (کلیات)*: ۶۰-۶۹.

صمیعی، میترا (۱۳۸۷). «کتابخانه ملی ایران: از آغاز تا امروز». *کتاب ماه (کلیات)*، ۱۳۳: ۳۲-۴۵. «طرح حافظه رقومی ملی و فرصت‌های پیش رو» (۱۳۸۸). *کتاب ماه (کلیات)*، ۱۰ (۱۴۲): ۸-۱۴. طرح ساماندهی نظام مدیریت اسنادی کشور (۱۳۸۱). «سامانه قوانین، قوانین و مقررات. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی». بازیابی ۲۳ اسفند ۱۳۸۹، از:

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/129936>

قانون اساسنامه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۹). «حافظه قوانین، سامانه قوانین و مقررات». بازیابی ۲ مرداد ۱۳۸۹، از:

<http://tarh.majlis.ir>

کوکبی، مرتضی (۱۳۵۷). «تحقیق درباره مسائل کتابخانه‌های عمومی از نظر کیفی: بررسی دو نمونه از کتابخانه‌های عمومی تهران و مقایسه آنها با دو کتابخانه خارجی در ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تهران. محلاتی، مظفرالدین (۱۳۵۵). «بررسی تطبیقی مدیریت کتابخانه‌ای دانشگاهی دانشگاه‌های اصفهان، جندی‌شاپور و شیراز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه شیراز.

Annual Report: 2002-03 (2003). "National Library of Australia". Retrieved September 20, 2010, from: http://www.nla.gov.au/policy/annrep03/2003_NLA_ann_rep_ALL.pdf

Annual Report: 2004-05 (2005). "National Library of Australia". Retrieved September 20, 2010, from: http://www.nla.gov.au/policy/annrep05/NLA_Annual_Report-Full.pdf

Chowdhury, Salma (2006). "The management of academic libraries: A comparative study of the University of the Western Cape Library and Dhaka University Library". For the degree of PHD. Retrieved August 4, 2010, from: http://etd.uwc.ac.za/usfiles/modules/etd/docs/etd_gen8Srv25Nme4_9398_1182223698.pdf

Danton, J. Periam (1973). *The dimension of comparative librarianship*. Chicago: American Library Association.

Doucet, Michelle (2007). "Library and archives Canada: A case study of a National Library, Archives, and Museum Merger". *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cul-*

- tural Heritage*. Retrieved August 20, 2010, from: <http://rbm.acrl.org/content/8/1/61.full.pdf>
- Foulds, M. S. (1991). "National Libraries of Australia and New Zealand: A critical comparison". *New Zealand Libraries*, 46 (10):20-24.
- Haddad, Peter (2003). "National Library of Australia". *Encyclopedia Of Library and Information Science*. Second Edition. Vol. 3, 1961-1964.
- Lamb, William Kaye (1970). "Canada National Library". *Dekker Encyclopedia of Library and Information Science*. Edited by Allen Kent & Harold Lancour. 165-169.
- "Library and Archives of Canada Act" (2004). Retrieved July 20, 2010, from: <http://www.collectionscanada.gc.ca/>
- Library and Archives Canada Departmental Performance Report (2008). "Treasury Board of Canada Secretariat". Retrieved November 21, 2010, from: <http://www.tbs-sct.gc.ca/dpr-rmr/2007-2008/inst/bal/bal-eng.pdf>
- Lor, Peter J. (2009). "What is international librarianship?". *International and Comparative Librarianship*. Retrieved June 5, 2011, from: <http://peterlor.com/>
- National Library Act (1960). "Australia: Office of legislative drafting". Retrieved 10 August, 2010, from: <http://www.comlaw.gov.au/Details/C2011C00245>
- National Library of Canada Estimates (1998). "Canada: Minister of public works and government services Canada". Website of the Depository Services Program. Retrieved November 22, 2010, from: <http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection/BT31-4-52-1999E.pdf>
- National Library of Canada and National Archives of Canada DPR (2003-2004). "Government of Canada web archive - websites archived by Library and Archives Canada". Retrieved November 21, 2010, from: http://www.collectionscanada.gc.ca/webarchives/20060120075538/http://www.tbs-sct.gc.ca/rma/dpr/03-04/nlnac-bnanc/nlnac-bnancd34-pr_e.asp?printable=true
- "PANDORA: Australia's web archives". National Library of Australia. Retrieved 27 September, 2011, from: <http://pandora.nla.gov.au/about.html>
- Simsova, S.; Mackee, M. (1970). *A handbook of comparative librarianship*. London: Clive.

استناد به این مقاله: شاکری مطلق، محبوبه؛ افشار، ابراهیم؛ خسروی، فریبرز (۱۳۹۱). «کتابخانه‌های ملی ایران، کانادا، استرالیا: گذشته و حال در پرتو مقایسه». *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۳(۳).